

HOOFSTUK 1

HISTORIESE AGTERGROND EN DOKUMENTASIE VAN DIE FORTIFIKASIES VAN PRETORIA

1. Inleiding

Die fortifisering van Pretoria vorm deel van die laaste fase van 'n tydperk van konflik tussen Boer en Brit. Nadat die konflik tydens die twee Anglo-Boereoorloë 'n hoogtepunt bereik het, sou dit in 'n groot mate afneem na die sluiting van die Vrede van Vereeniging. Veral na Uniewording het omstandighede in Suid-Afrika sodanig verander dat versoening en samewerking aan die orde van die dag was. Toekomstige verskille sou nie weer d.m.v. wapens besleg word nie. Dit is belangrik om kortliks na hierdie fase van konflik te kyk, sodat die omstandighede waarbinne die fortifisering van Pretoria plaasgevind het, beter begryp kan word.

Die Boererepublieke was sedert die ontstaan daarvan in wrywing met die Britse owerhede. Volgens J.T. du Bruyn het die Voortrekkers die Kaap juis verlaat met die doel om van die Britse owerheid weg te kom en om 'n onafhanklike republiek te stig. Aanvanklik is daar in Natal en die Vrystaat gevestig. Die Britte annekseer hierdie gebiede onderskeidelik in 1842 en 1848, sodat die Voortrekkers na Transvaal toe uitwyk.

Met die Sandrivierkonvensie van 1852 word Transvaal 'n onafhanklike republiek en die bakermat van die republikeinse ideaal van die Boere.¹ Dit het slegs 'n tydelike verslapping in die spanning tussen Boer en Brit teweeggebring, want die ontdekking van minerale sou die Britse regering met nuwe oë na die Zuid-Afrikaansche Republiek laat kyk.

Pretoria is in 1855 gestig en het vanweë sy sentrale ligging spoedig as hoofstad van die ZAR gefunksioneer. Uit die geraadpleegde bronne is dit duidelik dat Pretoria, in sy hoedanigheid as hoofstad, die middelpunt van die wrywing tussen die ZAR en Brittanje was. Dit is om hierdie rede dat Pretoria so belangrik deur sowel Boer as Brit geag is en ook as militêre hoofkwartier ingerig is.

Pretoria is dan ook gedurende sy bestaan as hoofstad van die ZAR en die Britse kolonie Transvaal, by drie geleenthede gefortifiseer, nl. tydens die Eerste Anglo-Boereoorlog (1880-1881), kort voor die Tweede Anglo-Boereoorlog (1896-1898) en tydens die Tweede Anglo-Boereoorlog (1900-1902).² Vanweë die strategiese belangrikheid van Pretoria was dit voordelig om in beheer van die dorp te wees ten einde Transvaal te beheer. (Vergelyk punt 9 in hierdie hoofstuk vir 'n klassifikasie van Pretoria se fortifikasies).

2. Stand van dokumentasie en navorsing

2.1 Argivale dokumente

Dokumentêre inligting wat met die fortifikasies van Pretoria verband hou, is baie beperk. Slegs enkele primêre bronne was in die Kaapse en Transvaalse argiefbewaarplekke beskikbaar. Hierdie klein hoeveelheid dokumente het weinig bruikbare inligting omtrent die fortifikasies aan die lig gebring. Dit was gevolglik noodsaaklik om staat te maak op die inligting van die enkele skrywers wat reeds oor die fortifikasies geskryf het, om meer oor die geskiedenis daarvan vas te stel.

2.2 Ander historiese inligting

Ander inligting omtrent die militêre fortifikasies van Pretoria is nie sonder leemtes nie, aangesien die fortifikasies nog nooit in enige wetenskaplike geskiedskrywing beskryf is nie. Werke wat oor die Eerste Anglo-Boereoorlog handel, het nietemin waardevolle inligting omtrent die tydgenootlike fortifikasies gehad. Dit is veral die werke van Lady Bellairs, J.E.H. Grobler en J. Nixon wat van groot waarde was.³

Slegs een werk het oor die Boereforte wat kort voor die Tweede Anglo-Boereoorlog gebou is, gehandel.⁴ Dié werk, van kolonel (dr.) J. Ploeger en majoor H.J. Botha, plaas die klem in so 'n mate op Fort Klapperkop dat die ander forte ongelukkig slegs oorsigtelik aandag kry. Veral Fort Daspoortrand kry weinig aandag. Die werk het tog waardevolle addisionele inligting omtrent die toestande waartydens die fortifikasie plaasgevind het, gegee. Ander literatuur wat oor die Tweede Anglo-Boereoorlog handel, het sonder uitsondering die forte slegs gemeld of totaal uitgesluit. Dit geld ook die fortifikasies wat tydens die oorlog opgerig is.

'n Groot hoeveelheid inligting oor die fortifikasies van beide oorloë, is afkomstig van koerant- en tydskrifartikels, hoofstukke uit werke van groter omvang en ongepubliseerde brokkies inligting uit verskeie oorde. Die meeste van hierdie artikels het slegs op een van die fortifikasies gefokus, sodat dit moontlik was om oor feitlik elkeen van die fortifikasies iets meer te wete te kom. Sommige het slegs 'n oorsig van Pretoria se fortifikasies gegee en dan was die inligting weinig meer as die reeds bekende feite.

2.3 Argeologiese navorsing

Uit die bostaande is dit duidelik dat dit nodig was om ook aandag te gee aan die fisiese oorblyfsels van die fortifikasies op die grond. Verskeie van die fortifikasies is reeds vernietig en die grootste meerderheid van dié wat oorbly, verkeer in 'n baie swak toestand. (Die toestand van die oorblyfsels word in die betrokke hoofstukke (i.e. 2, 3 en 4) bespreek.) Voorts is geen wetenskaplike argeologiese navorsing nog tot dusver oor enige van hierdie fortifikasies onderneem nie. 'n Aantal amateurprojekte is wel onderneem, naamlik by Fort Wonderboompoort, Fort Tullichewan en die Eastern Redoubt, maar die resultate daarvan sal wetenskaplik gestaaf moet word.

2.4 Bevindings

Op grond van bostaande leemtes is dit duidelik dat daar 'n definitiewe behoefte ten opsigte van navorsing omtrent die fortifikasies van Pretoria bestaan. Dit is verder duidelik dat 'n tweeledige ondersoek nodig was.

Eerstens moes 'n literatuurondersoek gedoen word om soveel as moontlik van die historiese agtergrond omtrent elke fortifikasie vas te stel. Tweedens moes 'n opname van die fisiese oorblyfsels van die fortifikasies op die grond gemaak word, sodat daar vasgestel kon word wat die ligging en toestand daarvan is.

Uit die voorafgaande is dit duidelik dat daar 'n behoefte aan histories-argeologiese navorsing ten opsigte van die fortifikasies van Pretoria bestaan. Hierdie studie is 'n evaluering hiervan en slegs 'n eerste fase gidsstudie waaruit ander histories-argeologiese studies kan voortvloei (vergelyk punt 11 in hierdie hoofstuk).

Omdat dit dus gesien kan word as die agtergrondstudie ten opsigte van 'n groter navorsingsprojek, sal aandag hoofsaaklik aan die opsporing van dokumentasie en fisiese oorblyfsels van die fortifikasies van Pretoria gegee word.

Uit die ontsluiting van argivale bronne en die verwerking van alle dokumentasie insake die forte, is ses belangrike afleidings gemaak wat bepalend sou wees in verband met die fortifikasies en navorsing in verband daarmee. Dit is naamlik:

- a. dat daar meer as dertig fortifikasies in en om Pretoria opgerig is;
- b. dat Pretoria se posisie as hoofstad van die ZAR grootliks die fortifisering van die stad beïnvloed het;
- c. dat 'n groot hoeveelheid van die fortifikasies reeds vernietig of ernstig beskadig is;
- d. dat argivale inligting beperk is;
- e. dat min of geen planne van die fortifikasies bestaan nie, en
- f. dat daar oor Fort Daspoortrand in vergelyking met die ander drie Boereforte opvallend minder argivale of gepubliseerde bronne bestaan.

Die implikasies van hierdie bevindinge is soos volg:

- a. Omdat daar 'n duidelike verband tussen die fortifikasies en die plekke van oprigting is, behoort dit as 'n gesamentlike studie onderneem te word.
- b. Elke fortifikasie het 'n spesifieke doel gehad wat bygedra het tot 'n gesamentlike doel, nl. die beveiliging van die stad.

Hierdie doel maak bv. die Pretoriase fortifikasies los van die blokhuislinies, wat so algemeen tydens die Tweede Anglo-Boereoorlog opgerig is en wat 'n ander doel gedien het.

- c. 'n Streeksopname is van kardinale belang, sodat al die fortifikasies van Pretoria ten minste op 'n kaart aangedui kan word, voordat almal dalk vernietig word.
- d. 'n Argeologiese studie is op elkeen van die terreine nodig om die bestaande inligting aan te vul.
- e. Planne moet as deel van so 'n studie opgestel word.
- f. Fort Daspoortrand verdien besondere aandag vanweë sy argitektoniese uniekheid.

3. Literatuurondersoek: bronne i.v.m. die fortifikasies van Pretoria

Uit die aanvanklike literatuurverkenning is afgelei dat Pretoria by drie geleenthede tydens die twee Anglo-Boereoorloë gefortifiseer is. Volgens verskeie bronne is 'n indrukwekkende netwerk van fortifikasies opgerig om die stad teen aanvalle van buite te beskerm.

Hoewel daar by al drie fases van fortifisering groot klem op die oprigting van die militêre verdedigingstrukture geval het, het dit nie 'n beslissende rol tydens die oorloë vervul nie. Hierdie aangeleenthede word volledig in die betrokke hoofstukke (i.e. 2, 3 en 4) bespreek.

3.1 Die eerste fortifisering van Pretoria

Die eerste fortifisering van Pretoria het tydens die Eerste Anglo-Boereoorlog plaasgevind (Ill. 2.34 in hoofstuk 2). Bronne wat in hierdie verband waardevolle inligting verstrek het, was die volgende:

Lady Bellairs, The Transvaal War 1880-1881 (Cape Town, 1972); J.E.H. Grobler, Die Eerste Vryheidsoorlog 1880-1881. 'n Militêr-historiese benadering (Pretoria, 1980) en J. Nixon, The complete story of the Transvaal. From the Great Trek to the Convention of London (Cape Town, 1972). Die meeste inligting oor hierdie fortifikasies is uit bogenoemde bronne afkomstig.

Dit moet gemeld word dat Pretoria in hierdie stadium deur die Britse militêre owerheid beset is en daarom deur hulle gefortifiseer is om die Boere-beleëraars af te weer. Transvaal is naamlik op 12 April 1877 deur Brittanje geannekseer. Bronne wat inligting hieroor verskaf het, was die bogenoemde drie, sowel as die volgende: L. Scott se hoofstuk, Boereweer-Stand teen gedwonge Britse bestuur in Transvaal, 1877-1880, in F.A. van Jaarsveld, Die Eerste Vryheidsoorlog. Van verzet en geweld tot skikking deur onderhandeling, 1877-1884 (Pretoria, 1980); F.A. van Jaarsveld, Van Van Riebeeck tot P.W. Botha. 'n Inleiding tot die geskiedenis van die RSA (Johannesburg, 1982) en die hoofstuk van D.H. Heydenrych, Die Boere-republieke 1852-1880, in T. Cameron en S.B. Spies, Nuwe Geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld (Kaapstad, 1986).

Na onsuksesvolle pogings om die anneksasies deur middel van onderhandelings ongedaan te maak, het die Boere in Desember 1880 tot gewapende verzet teen Brittanje oorgegaan. Pretoria is deur die Boere beleër en die Britte het die dorp gefortifiseer ten einde in staat te wees om moontlike

Boere-aanvalle af te weer. Hierdie basiese historiese agtergrond is deur al die genoemde bronne beskryf.

Die inligting, soos deur die bronne verstrek, verskil weinig van mekaar, hoewel daar soms klemverskuiwings voorkom. Bellairs, Grobler en Nixon laat die klem op die fortifikasies self val. Volgens Bellairs en Grobler is drie forte, naamlik Fort Royal, Fort Tullichewan en Fort Commeline gebou terwyl die militêre kamp, die tronk en die klooster versterk is. Grobler meld ook dat 'n blokhuis aan die noordekant van Pretoria, by die Eloff-deurgraving, opgerig is (Ill. 2.34 in hoofstuk 2). Al drie hierdie bronne maak melding van nog 'n aantal blokhuise waarvan die ligging nie vasgestel is nie, omdat daar geen aanduiding daarvan gegee word nie.

Nixon meld dat dit slegs Fort Tullichewan is wat in enige aksie betrokke was, naamlik toe daar op 17 Januarie 1881 vanuit dié fort op Boere wat vee wou buit, gevuur is. Hierdie insident word in hoofstuk 2 volledig toegelig.

Die oorlog is beëindig met die Boere-oorwinning te Amajuba op 27 Februarie 1881, toe kommandant-generaal Piet Joubert se magte die Britse magte, onder aanvoering van generaal-majoor sir George Pomeroy Colley, oortuigend verslaan het. Die Boererepubliek het nou weer sy onafhanklikheid teruggekry. Hierdie roemryke slag is in vele bronne beskryf. Die werke van Van Jaarsveld en Heydenrych, asook die hoofstuk van J.E.H. Grobler en C.M. Bakkes, Gewelddadige verzet teen Britse oorheersing, 1880-1881, in die werk van F.A. van Jaarsveld (Pretoria, 1980), is vir die doeleindes van hierdie verhandeling gebruik.

Bykomende bronne wat inligting omtrent hierdie fortifikasies verskaf het, was die tydskrif van die Genootskap Oud-Pretoria, Pretoriana (1955 en 1977-1980), asook Lantern (1989.05) en pamflette van die Raad vir Nasionale

Gedenkwaardighede. Hierdie inligting was meestal weinig meer as die reeds bekende feite.

Die Eerste Anglo-Boereoorlog het waarskynlik nie die Suid-Afrikaanse geskiedenis in so 'n groot mate soos die Tweede Anglo-Boereoorlog beïnvloed nie. Dit was grootliks 'n voorspel tot die Tweede Anglo-Boereoorlog. Die werke wat oor dié oorlog handel, het sonder uitsondering die Pretoriase fortifikasies gemeld. Dit was egter slegs Bellairs, Grobler en Nixon wat daarop uitgebrei het. Hierdie inligting is vol leemtes. Daarom is 'n argeologiese ondersoek na hierdie fortikasies nodig. Aangeleenthede rakende hierdie oorlog en die tydgenootlike fortifikasies word in hoofstuk 2 bespreek.

3.2 Die tweede fortifisering van Pretoria

Wat die fortifikasies van die Tweede Anglo-Boereoorlog betref, is die gebrek aan inligting nog groter. Die hoeveelheid werke wat oor hierdie oorlog verskyn het, is 'n bewys van die belang daarvan in die geskiedenis van Suid-Afrika. Vanweë die onbelangrike rol wat die fortifikasies tydens die oorlog vervul het, word dit in die meeste werke nie eens genoem nie. Wanneer daar wel hierna verwys word, is dit niks meer as 'n bloot toevallige verwysing nie.

'n Aantal skrywers het wel studies oor die fortifikasies onderneem, maar dit was dikwels niks meer as 'n kort oorsig of 'n fokus op enkele daarvan nie. Hieronder tel die boek van J. Ploeger en H.J. Botha, Die fortifikasie van Pretoria. Fort Klapperkop gister en vandag (Pretoria, 1968) en die hoofstuk van F.J. du T. Spies, Bladsye uit die militêre geskiedenis van Pretoria, in die boek van S.P. Engelbrecht, Pretoria (1855-1955) Geskiedenis van die stad Pretoria (Pretoria, 1955). In hierdie gevalle was die inligting bloot 'n weergawe van enkele historiese feite rondom die fortifikasies en allermins volledig.

Hierdie tweede fortifisering van Pretoria het kort voor die uitbreek van die Tweede Anglo-Boereoorlog plaasgevind. Die omstandighede wat aanleiding hiertoe gegee het, word in die genoemde werk van Ploeger en Botha bespreek. Dit was veral die Jameson-inval wat die regering van die ZAR genoop het om die hoofstad te fortifiseer. Die Jameson-inval was 'n onsuksesvolle poging deur Brittanje om die regering van die ZAR oor te neem. Vier groot forte is tussen 1896 en 1898 rondom Pretoria as versterking opgerig, terwyl 'n verdere vier beplan is, maar vanweë 'n geldtekort nie opgerig is nie. Die vier forte is Fort Schanskop, Fort Wonderboompoort, Fort Klapperkop en Fort Daspoortrand (Ill. 3.50 in hoofstuk 3). Hierdie fortifisering word in hoofstuk 3 bespreek.

Volgens Ploeger en Botha het die Boere besluit om Pretoria nie te verdedig nie, omdat hulle geglo het dat die bemanning en geskut van die forte met groter doeltreffendheid in die veld aangewend kan word. Verskeie bronne wat in hierdie studie gebruik is, meld dat Pretoria op 5 Junie 1900 sonder slag of stoot deur die Britse magte ingeneem is. Vir die inligting rondom die aanloop tot en verloop van die oorlog is daar gebruik gemaak van die boek van T. Pakenham, Die Boere-oorlog (Johannesburg, 1981). Ander werke wat geraadpleeg is, is C.R. de Wet se Die stryd tussen Boer en Brit (Kaapstad, 1959); J. Selby se The Boer War. A study in cowardice and courage (London, 1969); die drie dele van J.H. Breytenbach se werk Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 (Pretoria, 1969-1973); P. Warwick en S.B. Spies se The South African War. The Anglo Boer War 1899-1902 (London, 1980); W. Grutter en D.J. van Zyl se The story of South Africa (Cape Town, 1981); die boek van F.A. van Jaarsveld, Van Van Riebeeck tot P.W. Botha. 'n Inleiding tot die geskiedenis van die RSA (Johannesburg, 1982); F. Pretorius se werk 1899-1902 Die Anglo-Boereoorlog (Kaapstad, 1985) en T. Pakenham se hoofstuk oor die Tweede Anglo-Boereoorlog in T. Cameron en S.B. Spies se Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en

beeld (Kaapstad, 1986). Hierdie bronne het weinig van mekaar verskil omdat almal getroue weergawes van die oorlog gee.

Omdat die beskrywing van die Tweede Anglo-Boereoorlog nie relevant vir die doel van hierdie studie is nie, word dit slegs in die inleiding van die betrokke hoofstuk (i.e. 4) gemeld. Vir hierdie breë oorsig is die werke van W.J. de Kock, Geskiedenis van Suid-Afrika (Pretoria, 1971) en F. Pretorius, Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902 (Kaapstad, 1991) gebruik.

3.3 Die derde fortifisering van Pretoria

Nadat die Britse magte Pretoria ingeneem het, is dit vir 'n derde keer gefortifiseer (Ill. 4.41 in hoofstuk 4). Hierdie fortifisering deur die Britte sou Pretoria in 'n oninneembare vestingstad omskep, omdat dit die tekorte van die tweede (onvolledige) fortifisering aangevul het. Nie een van die bogenoemde bronne meld enige van hierdie Britse fortifikasies nie. Inligting hieroor is uit koerant- en tydskrifartikels, van ou kaarte, argivale dokumente en persoonlike onderhoude verkry. Op hierdie wyse is inligting oor sestien fortifikasies opgespoor. Hulle is die volgende: Cable Hill, Johnston, Eastern, Magazine, Quagga, Howitzer, Johannesburg Road en River redoubt asook Vesting, Wesfort, Klapperkop, Kwagga-poort, Wonderboompoort, Meintjieskop, Hillcrest en Muckleneuk blokhuis. Hierdie fortifikasies word in hoofstuk 4 bespreek.

4. Evaluering van die belangrikste bronne

Samevattend word die belangrikste bronne nou kortliks in oënskou geneem. Van die bronne wat inligting omtrent die fortifikasies van die Eerste Anglo-Boereoorlog gehad het, is die werke van Bellairs en Nixon en die proëfskrif van Grobler die belangrikste. Slegs Bellairs het doelbewus baie aandag aan die fortifikasies gegee en was daarom baie bruikbaar. Die rede hiervoor is waarskynlik omdat sy die beleg van Pretoria meegemaak het, omdat sy en haar man, kolonel W. Bellairs, die bevelvoerder van die Britse magte in Transvaal, hulle in daardie stadium in Pretoria bevind het. Haar weergawe van die gebeure kan as betroubaar aanvaar word, omdat dit strook met tydgenootlike en hedendaagse weergawes.

Grobler en Nixon se inligting was minder volledig, maar wel 'n getroue weergawe van die gebeure, omdat dit ooreenstem met ander bronne. Die drie bronne vul mekaar aan om 'n geheelbeeld van die gebeure te skep. Al drie hierdie bronne het ook agtergrondinligting oor die Eerste Anglo-Boereoorlog verskaf. Hiervoor is daar egter grootliks op die twee werke van F.A. van Jaarsveld en die hoofstuk van Heydenrych in die werk van Cameron en Spies gesteun. Hierdie werke het nie oor die fortifikasies verslag gelewer nie, maar het die oorlog in detail behandel. Die inligting uit die genoemde werke stem min of meer ooreen, sodat die bronne as betroubaar en volledig beskou kan word.

Die artikels van F.J. du Toit Spies in Pretoriana (1955 en 1980), die artikel van B. Thomson in Lantern (1989.05) en die pamflette van die Raad vir Nasionale Gedenkwaardighede het inligting omtrent die fortifikasies gehad. Hoewel dit juis en volledig is, het dit weinig nuwe feite aan die lig gebring.

Bitter min bronne wat oor die Tweede Anglo-Boereoorlog handel, het aandag aan die Boereforte en die Britse fortifikasies afgestaan. Slegs die werk van Ploeger en Botha en die hoofstuk van Spies in die Pretoriase Eeufeesjaarboek het enigsins die Boereforte behandel. Veral Ploeger en Botha se werk was bruikbaar. Spies het nie enige onbekende feite aan die lig gebring nie. Vir inligting oor die Boereforte moes daar teruggeval word op argivale dokumente, wat meestal die feite uit bogenoemde bronne bevestig het. Weinig addisionele inligting is uit argivale bronne verkry.

Enkele kort artikels uit koerante en tydskrifte het inligting omtrent die Britse fortifikasies van die Tweede Anglo-Boereoorlog verskaf. 'n Klein aantal argivale bronne het verdere inligting verskaf. Dit is om hierdie rede dat daar min oor hierdie fortifikasies in hierdie verhandeling gesê kan word. Dit wil voorkom asof meer volledige inligting slegs in die Public Record Office in Londen gekry sal word.

Die bronne wat gebruik is om die agtergrond van die Tweede Anglo-Boereoorlog te skets, is almal betroubaar aangesien almal dieselfde feite gee. Slegs in enkele uitsonderlike gevalle is inligting bygevoeg. Die werk van Pakenham (1981) verdien vermelding vanweë die gemaklike styl daarvan, wat tot gevolg het dat dit maklik bestudeer kan word.

5. Samevattende bevindings

Dit is duidelik dat daar groot leemtes ten opsigte van geskrewe bronne omtrent die fortifikasies van Pretoria bestaan.

5.1 Leemtes ten opsigte van geskrewe bronne

- a. Min dokumente met min addisionele inligting oor die fortifikasies bestaan.

- b. Die militêre fortifikasies van Pretoria is nog nooit volledig beskryf nie.
- c. Minaddisionele inligting omtrent die inrigting, bemanning en logistiek van die fortifikasies bestaan.
- d. Geen wetenskaplik argeologiese navorsing is tot nog toe oor die fortifikasies onderneem nie.

5.2 Implikasies

Dit is derhalwe noodsaaklik dat daar aan hierdie leemtes aandag gegee word. 'n Historiese agtergrondstudie moet so ver moontlik uitgevoer word, sodat alle dokumentêre inligting oor die forte bekend word. Tweedens behoort die fisiese oorblyfsels van die fortifikasies argeologies ondersoek te word ten einde meer daaroor vas te stel.

Omdat hierdie studie slegs 'n gidsstudie is, waaruit verdere argeologiese navorsingsprojekte kan voortvloei, sal alle beskikbare dokumentêre inligting bestudeer word. Die oorblyfsels van die fortifikasies sal geëvalueer word t.o.v. die moontlikheid vir verdere navorsing in hierdie verband.

6. Doelstelling

Die bevindings wat in punt 2.4 en punt 5 bespreek is, bring ons direk by die doel van hierdie studie.

6.1 Doelwitformulering

Die doel van die studie is tweevoudig:

Eerstens is dit om 'n histories-argeologiese opname van militêre fortifikasies binne die munisipale grense van Pretoria te maak, en

tweedens om besondere aandag aan Fort Daspoortrand binne hierdie konteks te gee, deur 'n studie van die grondplan daarvan te maak.

6.2 Motivering van doelstelling

Daar is reeds op die belang van 'n streeksopname gewys. Dit is ook gestel dat geen sodanige navorsing vantevore gedoen is nie. Dit kan verder beklemtoon word deur daarop te wys dat hierdie inligting met vrug in die toekoms aangewend kan word. Elkeen van die geïdentifiseerde terreine kan as afsonderlike argeologiese navorsingsprojekte dien. Hierdie studie dien dus as 'n vroeë agtergrondstudie ten opsigte van 'n groter projek, naamlik die uiteindelijke rekonstruksie van Pretoria se fortifikasies (vgl. punt 2.4). Omdat die inligting uit dokumentêre bronne grootliks hiermee afgehandel sal wees, sal die aandag in verdere studies hoofsaaklik aan die argeologie gewy kan word.

Dit is reeds beklemtoon dat Fort Daspoortrand besondere aandag verdien omdat dit 'n spesiale plek in die fortifisering van Pretoria het. Dit is ook die mees misterieuse van al die fortifikasies. Boonop is dit van al die vestings in Pretoria wat nog nie tot nasionale gedenkwaardighede verklaar is nie, verreweg die beste bewaar (dit beteken nie dat die fort in 'n goeie toestand is nie). Die fort is enig in sy soort en het nie sy gelyke in Suid-Afrika nie.⁶ Die planvorm daarvan verskil van en dit is groter as die ander drie Boereforte. Juis omdat dit 'n unieke argitektoniese struktuur is, verdien dit meer aandag as enige van die ander fortifikasies van Pretoria.

Dit is ook reeds aangetoon dat hierdie verhandeling 'n histories-argeologiese studie is. Die teoretiese benadering (punt 11) in hierdie hoofstuk werp meer lig op die werkswyse hiervan ten opsigte van historiese rekonstruksies.

6.3 Metode

6.3.1 Historiese data

Alle beskikbare inligting, i.e. brosjures, kaarte, planne, argivale dokumente, artikels, boeke, foto's, opinies ensovoorts, is bestudeer om die geskiedenis van Pretoria se fortifikasies so volledig en objektief moontlik te rekonstrueer. Hierdie historiese inligting is uit argiefbewaarplesse, privaatversamelings en biblioteke verkry. Enige dokumente of bronne wat enigsins iets met die twee Anglo-Boereoorloë te doen gehad het, is gebruik om die tersaaklike inligting te vind. Bronne is deurentyd met mekaar vergelyk as kontrolemaatreeël om te verseker dat slegs deeglik gestaafde feite gebruik word. Argivale dokumente is ook gebruik om inligting te staaf (vergelyk punt 11.2, in hierdie hoofstuk).

Die bogenoemde is in ooreenstemming met die navorsingsdoel dat die inligting afkomstig uit dokumentêre bronne, grootliks deur hierdie studie afgehandel moet word.

Omdat daar van so 'n groot hoeveelheid dokumentêre inligting in hierdie studie gebruik gemaak is, was dit noodsaaklik om verwysing deur middel van voetnotas toe te pas, hoewel dit nie die algemene gebruik in argeologiese studies is nie. Om die Harvardmetode te gebruik om erkenning aan die bronne te gee sou lomp wees en die teks voortdurend onderbreek. Die rede hiervoor is dat daar dikwels na verskeie bronne verwys moet word omdat 'n enkele kultuurhistoriese feit uit verskeie bronne verkry is. Dit is veral ten opsigte van argivale dokumente dat verwysing deur middel van voetnotas meer prakties is.

6.3.2 Argeologiese veldwerk

6.3.2.1 Area-opname

Dit is nodig dat die ligging van die fortifikasies vasgestel word, sodat dit vir verdere studiedoeleindes besoek kan word. Hiervoor is ou kaarte bestudeer en persone wat kennis omtrent die ligging van die fortifikasies het, geraadpleeg. Hierna is die terreine besoek om enige oorblyfsels van die fortifikasies te vind.

6.3.2.2 Terreinondersoeke

Die doel van terreinondersoeke is eerstens om enige moontlike oorblyfsels van die fortifikasies te vind en dit te fotografeer.

Tweedens is dit om vas te stel wat die toestand van die fortifikasies is en om die moontlikheid vir argeologiese navorsing te bepaal. Opgrawings vind slegs by Fort Daspoortrand plaas en dan ook net in soverre dit help met die skets van 'n grondplan. Dit dra by tot die uiteindelijke identifikasie, interpretasie en rekonstruksie van die fort.

6.3.2.3 Vondstemateriaal

Artefakte wat by Fort Daspoortrand gevind word, word geklassifiseer en gelys om as 'n voorlopige model vir soortgelyke aanverwante studies in die toekoms te dien. Die waarde van historiese artefakte vir datering sal hieruit afgelei kan word.

6.3.3 Vergelyking

Vergelykings tussen die verskillende fortifikasies word nie apart behandel nie. Die teks is van so 'n aard dat verskille en ooreenkomste tussen die fortifikasies voor die hand liggend sal wees.

Voldoende foto's word geplaas, sodat verskille en ooreenkomste duideliker geïllustreer sal wees.

6.3.4 Evaluasie

'n Evaluasie van die militêre fortifikasies van Pretoria word gemaak deur dit op 'n kaart van die omgewing aan te dui. Die fortifikasies word ook in klasse ingedeel op grond van die toestand van verval waarin dit verkeer (Ill. 6.1).

7. Samestelling van die verhandeling

Hoofstuk 1 dien as inleiding. Die studie word in perspektief geplaas ten opsigte van vorige studies in hierdie verband en die agtergrond waarteen die navorsing geskied het, word genoem.

Uit die voorafgaande is dit duidelik dat die studie begin by die eerste fortifisering van Pretoria, nl. dié deur die Britse owerheid van 1880. Hoofstuk 2 behandel hierdie geskiedenis. Hierdie hoofstuk dien ook as voorbereiding vir die inligting omtrent die tweede en derde fortifisering van Pretoria, omdat sekere hoogliggende areas wat reeds in 1880 geïdentifiseer en gefortifiseer is, weer tydens die Tweede Anglo-Boereoorlog gefortifiseer is. Dit dui op die hoogstaande gehalte van die beplanning, wat weer op die belang van Pretoria dui. Die eerste doelwit van die studie word bereik deur die identifisering van die fortifikasies.

Hoofstuk 3 handel oor die Boereforte van die Tweede Anglo-Boereoorlog. Deur die identifisering van die terreine word die eerste doelwit bereik. Die tweede doelwit word bereik deur die kontinuïteit met hoofstuk 5. Die klem van die studie val toenemend op Fort Daspoortrand, omdat dit 'n integrale deel van hierdie fortifiseringsplan uitgemaak het.

Hoofstuk 4 handel oor die Britse fortifikasies van die Tweede Anglo-Boereoorlog. Die eerste doelwit word weer eens bereik deur die identifisering van die fortifikasies. Dit word ook voltooi. Die hoofstuk dra by tot die tweede doelwit deurdat dit Fort Daspoortrand insluit, al is dit terloops.

Dit dien ook as agtergrond tot die algehele verdedigingsplan van Pretoria waarvan Fort Daspoortrand deel gevorm het. Die feit dat die Britte hulle fortifikasies op plekke wat reeds vroeër deur die Boere geïdentifiseer is, oprig, dui weer eens die kwaliteit van die beplanning aan beide kante aan. Dit toon ook die verband tussen die verskillende fortifikasies aan.

In hoofstuk 5 is die studieveld afgebaken tot Fort Daspoortrand waarna daar in groter detail gekyk word - die enigste van die vier Boereforte wat nie tot 'n nasionale gedenkwaardigheid verklaar is nie, die unieke fort en die enigste wat nie deur 'n spesifieke instansie beheer word nie. Die tweede doelwit kry eers in hierdie hoofstuk werklik aandag en dit word dan ook voltooi.

Hoofstuk 6 dien as samevatting en evaluering van die fortifikasies van Pretoria. 'n Opsomming van die toestand waarin die fortifikasies verkeer, word gegee.

8. Begripsomskrywing

Die Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal gee die volgende definisies:

Blokhuis	-	Versterkte kliphuisie met skietgate.
Fort	-	'n Versterkte militêre bouwerk; 'n vesting; 'n skans
Fortifiseer	-	Van vestingwerke voorsien, met forte versterk.
Skans	-	Militêre versterking bestaande meestal uit 'n opgeworpe wal.
Versterking	-	Wat sterker maak.
Vesting	-	Versterkte plek, fort. ⁵

Die Oxford Universal Dictionary gee die volgende definisie:

Redoubt	-	An outwork without flanking defences. ⁶
---------	---	--

Volgens die Stigting Menno van Coehoorn se werk oor vestings word die volgende definisies gegee:

Fort	-	'n Geslote vestingswerk wat na alle kante verdedigbaar is en sy verdediging selfstandig kan uitvoer.
Redout	-	'n Eenvoudige reghoekige geslote veldwerk met grondwalle.

- Reduit - 'n Selfstandige verdedigingswerk in 'n fort of vesting, bedoel as laaste toevlug.
- Skans - 'n Selfstandige verdedigingswerk van grond gemaak en van uiteenlopende vorm.
- Vesting - 'n Versterkte stad met permanente militêre besetting.⁷

Volgens die Afrikaanse sinoniemwoordeboek is:

'n Fort =versterking =vesting

'n Blokhuis =fort =versterking

'n Vesting =fort

'n Skans =verdedigingsmuur =verdedigingswal.⁸

Hieruit kan ons die volgende afleidings maak:

- a. 'n Fort is 'n gebou wat opgerig is om as vesting te dien, wat na alle kante verdedigbaar is en sy verdediging selfstandig kan uitvoer.
- b. 'n Blokhuis is 'n klein fort, wat slegs met hand- en skouerwapens verdedig word.
- c. 'n Skans is nie 'n gebou nie en is gewoonlik van grond gemaak.
- d. Die term redoubt/redout/reduit is verwarrend. 'n Redoubt is 'n klein buitewerk van 'n fort. 'n Reduit is ook deel van 'n groter fortifikasie. Die Nederlandse redout blyk dieselfde as 'n skans te wees, behalwe dat die vorm verskil.
- e. Al die bogenoemde is versterkings, maar 'n versterking kan ook 'n huis wees wat in 'n vesting omskep is.

9. Klassifikasie van Pretoria se fortifikasies

FORT	BLOKHUIS	REDOUBT	SKANS	VESTING	
1. Fort Com- meline 2. Fort Tulli- chewam	1. Blokhuis in militêre kamp 2. Eloff-deur- grawing		1. Fort Royal	1. Tronklaer 2. Convent Redoubt	Britse fortifikasies van die Eerste Anglo-Boere- oorlog (1880- 1881) (I11.2.34)
1. Fort Schanskop 2. Fort Wonderboom- poort 3. Fort Klapp- perkop 4. Fort Das- poortrand					Boereforte van die Tweede Anglo-Boere- oorlog (1896- 1898) (I11.3.50)
1. Eastern redoubt 2. Magazine redoubt 3. Quagga redoubt	1. Johnston redoubt 2. Vesting blokhuis 3. Wesfort blokhuis 4. Hillcrest blokhuis 5. Cable Hill redoubt 6. Muckleneuk blokhuis 7. River redoubt 8. Klapperkop blokhuis	1. Wesfort blokhuis 2. Klapper- kop blokhuis			Britse fortifi- kasies van die Tweede Anglo- Boereoorlog (1900-1902) (I11. 4.41)

Let daarop dat die Wesfort en Klapperkop blokhuis ook as redoubte geklassifiseer word. Die Klapperkop blokhuis voldoen bv. aan die definisie van 'n blokhuis, maar omdat dit waarskynlik 'n buitepos van Fort Klapperkop was, is dit ook 'n redoubt. Dieselfde geld vir die Wesfort blokhuis. Dit kom dus voor asof "blokhuis" dui op die tipe struktuur (hoewel dit ook 'n funksionele waarde kan hê) en "redoubt" op die funksie van die struktuur (nl. om 'n buitewerk te wees).

'n Dieperliggende studie na bv. verbindingspaaie, vervoerroetes en infrastruktuur kan die onsekerheid hieroor opklaar. Dit is egter nie die doel van hierdie studie nie.

Dit is interessant om daarop te let dat 'n aantal redoubte onder forte ingedeel is. Hierdie redoubte was van so 'n groot omvang en was duidelik nie buitewerke van 'n groter struktuur nie. Om hierdie rede word hulle as forte ingedeel. Omdat die naam redoubt oorspronklik aan hulle gegee is, sal daar in die teks steeds van hulle as redoubte gepraat word.

Sommige van die fortifikasies wat in die teks genoem word, kom nie op die tabel voor nie. Die rede hiervoor is dat die strukture hiervan vernietig is en dat daar geen dokumentêre afbeelding bestaan waarvolgens dit ingedeel kan word nie.

10. Die omgewing

10.1 Algemene omgewing van Pretoria

Pretoria is geleë op 25° 44' Suiderbreedte en 28° 11' Oosterlengte. Die stad is op 'n hoogte van 1310 meter bo seespieël en is dus op die Hoëveldse plato geleë.

Dit val binne die primêre plantegroei-streek van Suidelike Afrika wat bekend staan as die gematigde grasveld. Die kenmerkende natuurlike plantegroei van die omgewing is die kortgrasstipes. Geologies is Pretoria op die Bosveldstollingskompleks geleë en spesifiek op die Transvaalse siklus daarvan. Die gebied is ryk aan minerale.

Die reënval in die gebied wissel tussen 500 en 750mm per jaar. Dit lê in die somerreënvalgebied en kry die meeste reën gedurende Januariemaand. Die gemiddelde daaglikse temperatuur wissel van 20°C gedurende die wintermaande tot 29°C gedurende die somermaande.⁹

Dit is belangrik om te onthou dat Pretoria 'n stad is, en boonop die administratiewe hoofstad van die Republiek van Suid-Afrika. Die gevolge hiervan is dat snelle uitbreiding, ontwikkeling en verstedeliking aan die orde van die dag is.

Met die sensusopnames van 1985 was die bevolkingsgetal reeds 822 925 mense.¹⁰ Daar kan aanvaar word dat Pretoria vandag 'n veel groter bevolking het.

Dit is noodwendig waar dat die moderne ontwikkeling 'n gevaar vir die historiese oorblyfsels bied. Dit geld nie net vir die fortifikasies nie, maar ook vir ander geboue en terreine wat bedreig word.

10.2 Omgewing van die fortifikasies

Die fortifikasies is gebou op strategiese, hoogliggende areas, soos toegangswêë tot Pretoria en naby spoorwegroetes in en om Pretoria (Ill. 6.1 in hoofstuk 6). Hoewel dit vandag nie so mag lyk nie, was Fort Royal, die militêre kamp, die tronklaer en die Convent redoubt op hooggeleë gebiede. In daardie dae (1880) was Pretoria 'n klein dorpie, beskut tussen die berge en in 'n kom geleë.

Daar was dus 'n goeie uitsig van hierdie punte. Vandag bestaan nie een van hierdie fortifikasies meer nie en is die terreine waarop dit gestaan het, toegebou.

Dit lyk ook nie of die Vesting blokhuis op 'n hoogliggende gebied opgerig is nie; tog is dit wel op die hoogste punt oos van die destydse militêre gebied opgerig vanwaar ook die Johannesburgpad bewaak kon word. Al die ander fortifikasies is op hoogliggende gebiede geplaas, vanwaar dit 'n goeie uitsig oor die omliggende gebied kon hê, as seinposte gebruik kon word of oor 'n pad- of spoorwegroete moes waak.

Die ligging van die fortifikasies bied voor- en nadele. Omdat hulle meestal op die hoogliggende koppe opgerig is, is hulle nie altyd so maklik bereikbaar nie. 'n Voorbeeld is die Cable Hill redoubt. Dit bied 'n mate van beskerming. Die nadeel aan hulle hoë ligging is dat dit 'n ideale plek vir die oprig van waterreservoirs is, sodat die fortifikasies beskadig of selfs vernietig word. Daar is legio voorbeelde hiervan in die teks. Radiomaste is ook by sommige opgerig, met die gepaardgaande skade aan die strukture.

Sommige van die hoë koppe is gesog vir moderne residensiële uitbreiding. 'n Hele aantal fortifikasies het al op dié wyse verdwyn. Omdat die fortifikasies ietwat afgeleë is, is toesig daarvoor uiters moeilik. Dit is maklik vir boemelaars en vandale om daar vuur te maak en die mure te bekrap en af te breek. Baie van die klipmure is waarskynlik ook afgebreek en die klippe weggery om in rotstuine gebruik te word.

Paaie, spoorlyne en geboue staan vandag op plekke waar daar vroeër fortifikasies was. Dit is te wagte dat dit nie moontlik is om altyd historiese strukture tydens ontwikkeling in ag te neem nie. Indien daar doelbewus 'n poging aangewend word om soveel moontlik inligting t.o.v. elke terrein in te samel voor dit vernietig word, sal daar nie soveel inligting verlore gaan nie. Soms, soos in die geval van Fort Daspoortrand, weeg die historiese waarde van die terrein veel swaarder as dié van die moderne ontwikkeling.

Met die voltooiing van hierdie studie is die terreine van 'n groot aantal van Pretoria se fortifikasies geïdentifiseer. Die studie kan as basis vir verdere studies in historiese argeologie dien. In sodanige studies moet die omgewing van die fortifikasie wat bestudeer word ook ondersoek word, omdat dit lig op o.m. die doel en verband van die fortifikasie t.o.v. ander fortifikasies, werp. Dit is nodig dat daar altyd 'n fyn balans tussen bewaring en ontwikkeling moet wees, sodat die belange van die gemeenskap die beste gedien sal word.

11. Teoretiese benadering

11.1 Omskrywing van historiese argeologie

Historiese argeologie is een van die hoof-onderafdelings van die vak argeologie, die ander is pre- en protohistoriese argeologie. Hierdie indeling is in ooreenstemming met die beskikbaarheid van historiese bronne. Prehistoriese argeologie werk met die tydperk voor skrif bestaan het en die argeoloog is dus slegs aangewese op materiële oorblyfsels op 'n gegewe terrein. By protohistoriese argeologie is daar beperkte historiese bronne beskikbaar waarvan die argeoloog gebruik kan maak in sy interpretasie van 'n terrein.

Hierteenoor word daar van baie historiese bronne gebruik gemaak in die historiese argeologie. Hieruit kan afgelei word dat dit die tydperk is nadat skrif ontstaan het.

Uit bostaande gegewens kan die volgende definisie van historiese argeologie gegee word:

Historiese argeologie is die argeologie waar daar nie net van die kulturele oorblyfsels op 'n argeologiese terrein gebruik gemaak word nie, maar waar daar ook historiese bronne bestaan wat gebruik kan word in die interpretasie en rekonstruksie daarvan.

Dit is duidelik dat hierdie verhandeling 'n histories-argeologiese studie is.

11.2 Interdissiplinêre navorsing

11.2.1 Verband tussen argeologie en geskiedenis (kultuurgeskiedenis)

Die doelwitte van sowel argeologie as geskiedenis is dieselfde, nl. die objektiewe, feitelike weergawe van gebeurtenisse wat in die verlede plaasgevind het. Dit kan ook rekonstruksie genoem word. Die rekonstruksie vind plaas na 'n interpretasie van die gebeure. Die twee dissiplines vul mekaar aan tydens interpretasie.

D.P. Dymond verklaar in dié verband soos volg:

"The first obvious similarity between the two subjects is that the students of each attempt to write history in die broad sense, that is, they are trying to reconstruct as fully and accurately as possible the story of human life in the past."¹¹

Die skrywer is van mening dat dit juis die kombinasie van dissiplines is wat ons in staat stel om soveel moontlik oor die gebeure van die verlede vas te stel. Op hierdie wyse kom ons nader aan die waarheid en is ons in staat om die objektiwiteit van die studie te verhoog. Dit is op hierdie wyse wat die ligging van die Pretoriase fortifikasies in hierdie studie vasgestel is.

In hierdie verband konstateer Dymond dat sowel argeologie as geskiedenis bewyse hanteer wat onvolledig en vol leemtes is. Omdat baie van die argeologiese artefakte beskadig is en ook historiese dokumente net deels bewaar bly, kan dit aanvullend tot mekaar gebruik word. Hy wys daarop dat opgraving nie die enigste metode is waarop argeologiese inligting verkry kan word nie. Omdat daar veel meer materiaal vir die historikus as vir die argeoloog beskikbaar is, moet die argeoloog by die historikus leen. Hy beskou die twee vakrigtings as komplementêr tot mekaar.¹² Daarom word daar in hierdie studie so 'n groot hoeveelheid historiese dokumente hanteer.

K.E. Lewis erken 'n groot voordeel in die gebruik van historiese data in argeologiese navorsing. Die dokumente kan sowel die interpretasie as die organisatoriese en gedragsaspekte van die bestudeerde sosio-kulturele stelsels vergemaklik.¹³ Ook J.C Harrington huldig hierdie mening wanneer hy skryf dat argeologiese data saam met dokumentêre bewyse gebruik moet word om die terrein te interpreteer.¹⁴

Dymond ondersteun hierdie standpunt. Hy skryf dat 'n gekoördineerde benadering gewis 'n meer komplekse interpretasie tot gevolg sal hê. Dit is volgens hom die doel van die historiese waarheid.¹⁵

11.2.2 Voorbeelde

Enkele voorbeelde uit hierdie studie dien as motivering vir bogenoemde stellings. Die argeologiese oorblyfsels van Fort Daspoortrand toon 'n duidelik verskil vergeleke met enige van die ander drie Boereforte. Deur opgrawings te doen kan die verskille uitgewys en die omvang daarvan beklemtoon word. Geen verklaring kan egter uit die opgrawings daarvoor gegee word nie. Die argivale dokumente stel ons in staat om hierdie verklaring te lewer. Hieruit kan vasgestel word dat Fort Daspoortrand deur 'n ander firma as die orige drie Boereforte gebou is. Die verklaring kan veel verder gevoer word. Uit die dokumentasie is dit duidelik dat kommandant-generaal Piet Joubert 'n pro-Franse houding gehad het, waarskynlik vanweë sy Franse afkoms. Ons weet ook dat daar 'n mededinging tussen Duitse en Franse maatskappye in die Zuid-Afrikaansche Republiek was. Wanneer dit uit die dokumente opval dat 'n Duitse firma drie van die forte gebou het en 'n Franse firma Fort Daspoortrand gebou het, verklaar dit vir ons die verskille.

As 'n tweede voorbeeld dien die volgende. Die beskikbare bronne en dokumentasie meld dat Fort Daspoortrand groter as die ander drie Boereforte is. Die omvang van die verskil word nie aangetoon nie, onder meer omdat geen planne van die forte beskikbaar is nie.

Die dokumente tot ons beskikking kan miskien 'n verklaring vir die verskille gee (nl. dat 'n ander firma Fort Daspoortrand gebou het), maar dit kan die verskille nie spesifiseer nie.

Deur nou na die argeologiese oorblyfsels te kyk en dit te ondersoek sien ons dat Fort Daspoortrand drie manschappen- en drie ammunitekkamers het, terwyl die ander drie forte net een van elk het. Deur opgrawings te doen en 'n plan te teken kan ook aangetoon word dat die hospitaalvertrek van Fort Daspoortrand groter is as dié van die ander drie forte. Hier het die argeologiese oorblyfsels bygedra om die inligting, soos verkry uit kultuurhistoriese bronne, aan te vul.

Uit bogenoemde twee voorbeelde is dit duidelik dat 'n volledige rekonstruksie en verklaring van die geskiedenis van die forte, slegs moontlik is indien daar van beide dissiplines gebruik gemaak word.

11.2.3 Bydrae van argeologiese inligting tot historiese rekonstruksies

Die laaste van die voorafgaande voorbeelde toon dat die geskiedskrywing ook afhanklik van argeologiese navorsing is. W.S.Dancey stel dit soos volg:

"Some facets of history, even in modern periods, are lacking in comprehensive or appropriate documentary records, and archaeology has made important contributions here also."¹⁶

In aansluiting hierby konstateer Dymond dat daar geen rede is waarom die wêrelde van argeoloë en historici eksklusief moet wees nie.¹⁷

M.B. Schiffer verklaar in hierdie verband die volgende:

"Whether we consider ourselves to be historians, archeologists, or historical archeologists, our substantive research is likely to involve consideration of both historical and archeological evidence. If we are to achieve our particular research goals, then we need to consider the general processes that form evidence of the cultural past."¹⁸

C.R. Fish stel dit veel eenvoudiger wanneer hy skryf dat amper elke historikus ietwat van 'n argeoloog en elke argeoloog ietwat van 'n historikus moet wees.¹⁹

Die bostaande dui onteenseglik daarop dat daar 'n behoefte aan aanvullende argeologiese inligting met betrekking tot die fortifikasies van Pretoria bestaan ten einde die bestaande historiese rekonstruksies aan te vul.

11.2.4 Belang van interdisiplinêre samewerking ten opsigte van historiese rekonstruksies

Dit is nie vreemd nie dat daar in argeologie van ander dissiplines gebruik gemaak word om die rekonstruksie so volledig moontlik te maak. Etno-argeologie dien hier as 'n voorbeeld.

Stanley South wys daarop dat die argeoloog van data wat argeologies, histories, argivaal en etnografies is, gebruik maak. Hy beskou dit as 'n verbreding van die databasis.²⁰ Dit bevestig weer eens dat die verskillende historiese vakdissiplines mekaar aanvul en sodoende bydra tot die breë geskiedskrywing.

Bekende studies in hierdie verband is William A. Longacre se studie oor die Pueblo Indiane van die Carter Ranch Site in Arizona,²¹ Lewis R. Binford se bekende studie oor die Eskimo's van Alaska,²² M.B. en B.B. Stanislawski se werk oor die Hopi Indiane in Arizona²³ en Julius C.C. Pistorius se studie oor die metaalbewerkers van Phalaborwa.²⁴

Op die gebied van historiese argeologie het daar verskeie werke verskyn. Stanley South het verskeie studies in hierdie verband onderneem, soos by Brunswick Town in Brits-Amerika.²⁵ Ander histories-argeologiese studies is James F. Deetz se werk by die La Purísima Mission,²⁶ J.C. Harrington se studie by Fort Necessity²⁷ en L.G. Ferguson se studie oor Fort Watson.²⁸

Die hoeveelheid studies wat onderneem is, beklemtoon dat historiese argeologie beslis argeologie in die ware sin van die woord is. In hierdie verband konstateer South die volgende:

"...use of ethnographic data and historical documentation by the archeologist does not result in a different kind of archeology ..."²⁹

Hy verklaar voorts dat historiese argeologie slegs na 'n ander databasis verwys. Dit is argeologie wat op terreine van die historiese periode uitgevoer word.³⁰ Hy gee verskeie voorbeelde waaruit dit duidelik blyk dat die eindresultaat nie dieselfde sou gewees het as die twee vakdissiplines nie saamgewerk het nie.

C.E. Cleland en J.E. Fitting spreek hulle ook hieroor uit. Hulle konstateer soos volg:

"...historic sites archaeology is not a different kind of archaeology but a field which requires the cooperation of a number of sub-disciplines."³¹

Dit is gevolglik noodsaaklik om interdissiplinêre samewerking te bevorder. Op hierdie wyse word interpretasies en rekonstruksies verbeter.

11.2.5 Samevatting

In hierdie studie is alle beskikbare historiese en reeds bestaande geskrewe inligting omtrent die fortifikasies van Pretoria saamgevoeg, sodat dit beskikbaar is vir verdere navorsing. Dit kan met vrug as aanvulling tot enige argeologiese navorsing ten opsigte van Pretoria se fortifikasies aangewend word. Sodoende sal die argeologie en kultuurgeskiedenis kombineer om betroubare, objektiewe historiese rekonstruksies te gee.

12. Voetnotas

1. J.T. du Bruyn, Die Groot Trek, in T. Cameron & S.B. Spies (reds.), Nuwe Geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld, pp. 130-137.
2. F.J. du T. Spies, Bladsye uit die militêre geskiedenis van Pretoria, in S.P. Engelbrecht (red.) ea., Pretoria (1855-1955) Geskiedenis van die stad Pretoria, pp. 91-107.
3. L. Bellairs, The Transvaal War 1880-1881 (Faksimilee herdruk); J.E.H. Grobler, Die Eerste Vryheidsoorlog 1880-1881, 'n Militêr-historiese benadering (Ongepubliseerde D.Phil.proefskrif, U.P.); J. Nixon, The Complete story of the Transvaal. From the Great Trek to the convention of London; J.E.H. Grobler, Die beleëring van Britse garnisoene, in F.A. van Jaarsveld (red.) ea., Die Eerste Vryheidsoorlog. Van Verset en Geweld tot Skikking deur Onderhandeling.
4. J. Ploeger en H.J. Botha, Die Fortifikasie van Pretoria. Fort Klapperkop gister en vandag.
5. F.F. Odendal (red.) ea., Verklarende Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal, pp. 100, 228, 975 en 1279.
6. J.M. Hawkins, Oxford Universal Dictionary, p. 585.
7. Vestingboukundige terme in J. Sneepe (red.) ea., Vesting. Vier eeuwen vestingbouw in Nederland, pp. 190-191.
8. L. Eksteen, Afrikaanse Sinoniemwoordeboek met Antonieme, pp. 68, 111, 313 en 407.
9. R. Heyns (red.) ea., South Africa 1987-1988, pp. 1-21.
10. Kaart, South-Africa, 1988.
11. D.P. Dymond, Archaeology and History. A plea for reconciliation, p. 75.
12. D.P. Dymond, Archaeology and History. A plea for reconciliation, pp. 76-85.
13. K.E. Lewis, Sampling the Archeological Frontier : Regional Models and Compact Analysis, in S. South (red.), Research Strategies in Historical Archeology, p. 152.
14. J.C. Harrington, Archaeology as an Auxiliary Science to American History, in R.L. Schuyler (red.), Historical Archaeology : A guide to Substantive and Theoretical Contributions, p. 3.

15. D.P. Dymond, Archaeology and History. A plea for reconciliation, pp. 101-105.
16. W.S. Dancey, Archaeological field methods : an introduction, p. 4.
17. D.P. Dymond, Archaeology and History. A plea for reconciliation, p. 21.
18. M.B. Schiffer, Towards a Unified Science of the Cultural Past, in S. South(red.), Research Strategies in Historical Archeology, p. 34.
19. C.R. Fish, Relation of Archaeology and History, in R.L. Schuyler (red.), Historical Archaeology : A guide to Substantive and Theoretical Contributions, p. 9.
20. S. South, Research Strategies in Historical Archeology : The Scientific Paradigm, in S. South (red.), Research Strategies in Historical Archeology, p. 1; S. South, Method and Theory in Historical Archeology, p. 2.
21. W.A. Longacre, Archaeology as Anthropology. A case study.
22. L.R. Binford, Nunamiut Ethnoarchaeology.
23. M.B. Stanislawski en B.B. Stanislawski, Hopi and Hopi-Tewa ceramic tradition networks, in I. Hodder (red.), The Spatial organisation of Culture, pp. 61-76.
24. J.C.C. Pistorius, Die Metaalbewerkers van Phalaborwa (Ongepubliseerde D.Phil.-proefskrif, U.P.).
25. S. South, Method and Theory in Historical Archeology, pp. 47-82.
26. J.F. Deetz, Archaeological Investigations at La Purísima Mission, in R.L. Schuyler(red.), Historical Archaeology : A guide to Substantive and Theoretical Contributions, pp. 160-190.
27. J.C. Harrington, New light on Washingtons Fort Necessity, in R.L. Schuyler(red.), Historical Archaeology : A guide to Substantive and Theoretical Contributions, pp. 91-138.
28. L.G. Ferguson, An Archeological - Historical analysis of Fort Watson : December 1780 - April 1781, in S. South(red.), Research Strategies in Historical Archeology, pp. 41-70.
29. S. South, Method and Theory in Historical Archeology, p. xiii.

30. S. South, Method and Theory in Historical Archeology, pp. 1-2 en 25.
31. C.E. Cleland en J.E. Fitting, The Crisis of Identity : Theory in Historic Sites Archaeology, in R.L. Schuyler (red.), Historical Archaeology : A guide to Substantive and Theoretical Contributions, pp. 243-244.